perifèria
Número 18(2), diciembre 2013
http://revistes.uab.cat/periferia

La mobilitat en el passat i el present: estigma i diversitat de relacions amb l'entorn.

Presentació del dossier "La mobilitat com a recurs i com a ideologia: entre la marginació i l'alteritat"

Montserrat Ventura i Oller - Universitat Autònoma de Barcelona[1]

Resumen

A lo largo del tiempo y del espacio encontramos poblaciones que han sido señaladas, nombradas o estigmatizadas por su pauta de vida móvil. El nomadismo, entendido como estrategia económica, política o simbólica, ha sido una práctica clave del pasado de la humanidad y lo es todavía en la actualidad. Aún así, es la vida sedentaria la que se ha erigido en el modo de vida de referencia de Occidente. El dossier que sigue estas palabras nos presenta un conjunto de textos que hablan de las implicaciones sociales y jurídicas de esta contradicción en la vida de una gran variedad de sociedades entre las que se cuentan de forma especial algunos pueblos indígenas de América

Abstract

In all times and places we found populations which were marked, named or stigmatized because of its mobile life. The nomadism, understood as an economic, politic or symbolic strategy, was the key practice of the past of the humanity, and it remains being the key practice today. However, it is the sedentary life which was setup as the referent life-style for the West. The dossier that follows these words presents an ensemble of texts talking about social and legal implications of these contradictions in a great variety of societies and between them, some American indigenous peoples.

Encara que a la península ibèrica no és tant freqüent associar nominalment un grup ètnic amb la seva pauta nòmada, com passa amb la població gitana a altres indrets d'Europa (cf. l'aclaridora introducció que ens n'ofereixen Bereményi i Castellsagué en aquest volum), sí que existeix l'associació que els estigmatitza i sí que hi trobem poblacions assenyalades per la seva mobilitat. Pobles que practiquen la transhumància per la seva dedicació a la ramaderia – cf. les obres clàssiques sobre els *pasiegos* (Tax 1980) i el *vaqueiros de alzada* (Cátedra 1980)- o al comerç – com

[1] Enviar correspondencia a Montserrat Ventura i Oller, Montserrat.ventura@uab.cat

perifèria
Número 18(2), diciembre 2013
http://revistes.uab.cat/periferia

és el cas dels *maragatos* (de las Heras Gayo 1980), per seguir amb els clàssics -, sovint units fins recentment sota un paraigua de primigènia i autenticitat. Com ens explica Ll. Calvo en aquest volum, l'estudi dels "tipus tradicionals i antropològics" a la Catalunya de la primera part del segle XX, incloïen, entre d'altres, "[...] *pastors, vaquers, eugassers, carboners, llenyataires, guardaboscos, traginers, contrabandistes, carreters, tartaners,…"*. Aquestes agrupacions humanes que es definien no per una *cultura ètnica* sinó per un *ofici* nòmada patien la mateixa discriminació que d'altres agrupacions com els gitanos, on la mobilitat com a forma de vida ha guanyat al llarg dels segles més força que l'estratègia de subsistència que l'acompanyava o l'havia generat. En aquests darrers, la vida nòmada ha marcat en negatiu tot una cultura. De fet, hom diria que nomadisme i transhumància han estat les dues principals referències a la mobilitat en l'etnologia europea, abans de l'esclat de l'emigració com a fenomen social i teòric.

Un altre tema és l'extensa bibliografia dedicada al nomadisme i a la transhumància des de la perspectiva dels pobles primitius (dels autènticament primitius, és a dir, dels prehistòrics), ja que és en la mobilitat on els estudiosos del passat poden trobar claus d'interpretació de les societats antigues, d'aquelles de les quals no en coneixem més que algunes restes materials. En el passat europeu s'han descrit dues raons fonamentals per a la mobilitat dels pobles: la caça (i recol·lecció) i més tard, la ramaderia; o l'intercanvi i la cerca de matèries primeres, raons clau que encara contribueixen significativament als pobles a bellugar-se: com a forma de vida, o com a estratègia puntual. Per alguns (Salzman 2002:397-8) és una qüestió d'hàbitats extrems i supervivència i en aquestes condicions el nomadisme proveu de la flexibilitat espaial necessària per portar a terme, de forma simultània o seqüencial, el ventall de tasques d'aquestes diverses activitats; per tant, el nomadisme té una dimensió econòmica rellevant. Però raons polítiques com l'allunyament d'hostilitats, també han estat explicacions determinants en les teories socials tradicionals, que avui es traduirien en figures com la del refugiat polític, una mena de migrant. La conseqüència directa d'aquella pràctica del nomadisme tradicional n'és la demografia feble dels grups i la fluïdesa de les estructures familiars, on a voltes l'abast de les xarxes de parentiu canvia substancialment

perifèria
Número 18(2), diciembre 2013
http://revistes.uab.cat/periferia

segons les estacions, com veiem en algun dels textos que ara presentem. Hem d'insistir però que el determinisme mediambiental o material no és compartit extensivament i autors com Sahlins (1987 i 1988) o Descola (1986 i 2005) ens han deixat clar que les pautes culturals poden ser decisives en l'adopció de determinades estratègies de subsistència per damunt d'altres constrenyiments. El text de Domínguez, també en aquest volum, ens mostrarà fins a quin punt la transhumància i les institucions que hi són associades (com l'Agdal a l'Alt Atlas marroquí) poden ser estratègies que vetllen per un entorn durable. Aquesta dimensió apareixerà novament quan ens centrem en els pobles indígenes d'Amèrica i els treballs de Martínez sobre els Guna (Kuna) de Panamà i de Kradolfer sobre els Mapuche argentins actuals, també en aquest volum, en seran bones mostres.

El moviment pot haver estat efectivament una estratègia econòmica i sociopolítica bàsica en la història de la humanitat: en aquest volum ens ho demostren els textos de Caruso, del Castillo i Mameli sobre els pobles de la Patagònia Argentina i d'Estévez i Vila i sobre els indígenes de Terra del Foc del mateix país. A aquestes raons, caldria encara afegir-ne una altra molt menys material per a la mobilitat, però que ha marcat àmplies poblacions a l'Amèrica indígena, com la cerca d'una Terra sense mal. Una recerca que ha guiat per exemple poblacions senceres de Guaranís (Cf. Clastres 1975) a través del Continent americà en diferents moments de la història.

Finalment, en l'actualitat, hauríem de destacar el recurs a la mobilitat com a una estratègia no permanent de cerca d'una vida millor. Una estratègia d'ordre econòmic i polític, però també d'índole purament existencial i que s'ha estereotipat sota la noció genèrica de migració. La migració, ja sigui temporal o definitiva, és un concepte que posa l'èmfasi en la mobilitat puntual per damunt de l'estabilitat que es pot obtenir immediatament després.

En aquest sentit, voldria assenyalar que malgrat la rellevància de la mobilitat en les societats del passat i del present, el pensament occidental ha plantejat l'existència humana en termes de fixesa i no a la inversa (cf. Carter 1992 in Rapport & Overing 2000:262) i ha enaltit i essencialitzat el mode de vida sedentari. D'aquest mode de

perifèria
Número 18(2), diciembre 2013
http://revistes.uab.cat/periferia

vida se'n derivarien moltes altres virtuts com la complexitat social, o el desenvolupament cultural i econòmic, que sabem que l'antievolucionisme va intentar minimitzar tot i que amb poc èxit. Ara bé, l'èmfasi en el mode de vida sedentari condueix també a una visió de l'entorn particular, igualment fixat; fixat en llocs amb significats particulars, sagrats, patrimonialitzats, centrats en una memòria ancorada en l'espai i nocions derivades, amb greus conseqüències socioeconòmiques com la de propietat de la terra o el *ius solis* com a dret a accés a una nacionalitat per haver nascut en un territori nacional; una visió de l'entorn construïda, en oposició d'aquella que emergeix en les societats on l'hàbitat és més dinàmic o efímer (cf. Ingold 2011:180), percepció menystinguda tant pel dret local com internacional.

Els pobles indígenes americans, que foren el nucli de l'actual dossier, han hagut de començar a considerar el territori com a element d'identitat en el moment en què n'han hagut de reivindicar la delimitació per evitar-ne l'espoli. Això ha donat lloc a plantejaments innovadors sobre la seva relació amb aquest entorn que fins aleshores havia estat poc fitat, però no per això menys interioritzat (cf. Ventura 2011). Per tornar a la rellevància de l'estabilitat residencial en detriment d'una valoració del nomadisme, només caldria repetir el que ens expliquen Surrallés i García Hierro (2004) sobre la dificultat viscuda per Occident d'incorporar en el dret general i en el dret indígena en particular una visió dinàmica del territori que reflecteixi una forma de vida sinó nòmada, sí poc ancorada en un espai determinat, que ha configurat en canvi el pensament occidental sobre la relació entre l'ésser humà i el seu hàbitat.

La idea d'aquest dossier sorgeix de la taula rodona interdepartamental "Pobles indígenes i mobilitat: passat i present" que tingué lloc en el marc de la Primavera Nòmada organitzada pel Departament de Prehistòria els dies 13-16 de maig de 2013. En la reflexió sobre el seu contingut semblà adequat incorporar, a més d'aquelles comunicacions, que unien el passat amb el present de la mobilitat indígena, també aquelles altres que vinculaven la mobilitat contemporània en altres indrets del món des de l'antropologia i que les jornades també havien ofert. És així com finalment tenim l'honor de presentar les ponències de Yolanda Aixelà, Balint-

perifèria
Número 18(2), diciembre 2013
http://revistes.uab.cat/periferia

Ábel Beremenyi i Alba Castellsagué, Lluis Calvo i Pablo Domínguez, junt amb les de Laura Caruso, Jordi Estévez i Assumpció Vila, Sabine Kradolfer, Laura Mameli, i Mònica Martínez. Finalment, incorporem també una proposta que sorgida de l'antropologia, la fotografia i la consciència social, s'ha obert a tots els públics per reflexionar des de diverses experiències sobre la mobilitat de les persones i dels pobles al món contemporani: ens l'explica des de la passió reflexiva una de les seves promotores, la Maite Marín. Agraïm a Jordi Estévez, Director del dept. de Prehistòria, i els estudiants d'aquell Departament per aquella excel·lent iniciativa de vocació explícitament transversal, així com la revista Perifèria del Departament d'Antropologia Social i Cultural, que n'ha volgut acollir aquesta presentació com a producte derivat de la trobada.

Bibliografia

Carter, Paul (1992). "Living in a New Country. History, Travelling and Language", London: Faber, *in* Rapport, N. And J. Overing 2000 *"Movement"*, *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London and New York: Routledge, pp.262.

Cátedra Tomás, María (1980). "Mito e historia de los vaqueiros de alzada", *Análisis e Investigaciones Culturales,* nº 26, pp. 11-28.

Clastres, Hélène (1975). *La terre sans mal*. Paris: Éditions du Seuil.

Descola, Philippe (1986). *La nature domestique*. Paris: Fondation Singer-Polignac / MSH.

Descola, Philippe (2005). *Par-delà nature et culture*, Paris: Gallimard.

Heras Garo, J. (1980) "Maragatos", *Análisis e Investigaciones Culturales.* nº 26, pp. 39-55.

Ingold, Tim (2011 [2000]). *The perception of the environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*. London and New York: Routledge.

Rapport, Nigel y Overing, Joanna (2000). "Movement", *Social and Cultural Anthropology. The Key Concepts*. London and New York: Routledge, pp.261-269.

perifèria
Número 18(2), diciembre 2013
http://revistes.uab.cat/periferia

Sahlins, Marshall (1987). *La economía de la edad de piedra*. Madrid: Akal.

Sahlins, Marshall (1988). *Cultura y razón práctica.* Barcelona: Gedisa.

Salzman, Ph. C. (2002). "Nomadism" in Barnard, A. & J. Spencer (Eds.) *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, London and New York: Routledge, pp.397-398.

Surrallés, Alexandre i García Hierro, Pedro (eds.) (2004). *Tierra adentro. Territorio indígena y percepción del entorno*, Copenhagen: IWGIA.

Tax de Freeman, Susan (1980). "Los Pasiegos", *Análisis e Investigaciones Culturales* nº 26, pp. 29-38.

Ventura i Oller, Montserrat (2011). "Puntos de referencia, espacios de socialización en el Occidente Ecuatoriano", *Quaderni di Thule*, nº 30-31, pp. 465-473, Circolo Italiano de Americanistica, Perugia, Italia.